

Engin Cihad Tekin,
*Osmanlı'da Kitap Kültürü ve Batı Dünyası: Avrupalı Seyyahların
Bakış Açısından Osmanlı'da Kitap ve Kütüphane Kültürü (1453-1699)*,
İstanbul: Hiperlink, 2018, 293 s.,
ISBN: 978-605-2137-50-5.

Dr. Tekin'in doktora tezine dayalı olarak yayımlanan bu kitap, 15. ve 17. yüzyıl arasında Osmanlı topraklarını ziyaret eden Avrupalı seyyahların gözünden Osmanlı'da kitap ve kütüphane kültürünü değerlendirmektedir. Osmanlı tarihi ile ilgili araştırmalarda Osmanlı'nın daha çok askeri, siyasi ve diplomatik ilişkilerine dayalı incelemeler ön plana çıkmaktadır. Öte yandan kitap veya kütüphane odaklı çalışmaların nispeten az olması dikkat çekicidir. Bu bağlamda Tekin'in çalışması, kitap ve kütüphane tarihi ile ilgili sınırlı sayıda araştırmacının yer aldığı literatürü zenginleştirici niteliktedir.

Çalışmada, Batılı seyyahların Osmanlı'nın kitap ve kütüphane kültürü hakkında yazdıklarının konusal dağılımı irdelenmiş ve tespit edilen konuların kitap ve kütüphane tarihi ile ilgisi değerlendirilmiştir. Bu araştırmacının hedefleri arasında bir seyahatname oluşturmak yer almamaktadır. Seyyahların "kaynak" olarak nitelendirildiği bu araştırmada çoğu İtalyan, Fransız ve İngiliz olan 371 seyyahın 290 eserine erişildiğine dikkat çekilse de çalışma kapsamında Osmanlı'da kitap ve kütüphane kültürü konusunda gözlem yapan 122 seyyahın toplam 137 eseri değerlendirilmiştir. Benzer metodolojik kurguya sahip tarihsel araştırmalar daha az sayıda (Tekin bu ifadeyi "ortalama 10 rakamı" ile somutlaştırmıştır (s. 24)) seyahatnameye dayalı olarak yapılırken bu çalışmada 137 eserin incelenmesi çalışmanın oldukça zengin bir kapsamda yürütüldüğünü düşündürmektedir.

Tarihsel yönetime dayalı olarak gerçekleştirilen bu çalışmada, seyyahların aktardığı bilgilerin sunumunda kronolojik bir sıra izlenmemiştir. İtalyanca, Fransızca, İngilizce, Latince ve Almanca metinlerin incelendiği araştırmada, Türkçe ve İngilizce çeviri metinlerin orijinal yazım diliyle karşılaştırmaları yapılmıştır. Bu durum, temel kaynakta yer alan bilgilerin tercüme sürecinde maruz kalacağı olası manipülasyonu göz önünde bulundurmak açısından son derece önemli bir araştırma adımı olarak görülmektedir.

Seyyahlar bazen hiç şahidi olmadıkları olayları veya hiç gitmedikleri memleketleri bizzat görmüş gibi anlatabilmektedirler. Seyahatname yazarları açısından güvenilirlik sorununu beraberinde getiren bu durum, güvenilir bulunan (resmî bir

görevle gönderilen ve doğru bilgi sunmaları gerektiği yaklaşımı ile değerlendirilenler) seyyahların kaynak rolünü üstlendiği tarihsel araştırmaları bilimsel açıdan anlamlı kılmaktadır. Yazar tarafından güvenilir seyahatnamelerin tespitinde temel alınan kaynakların başında Stefanos Yerasimos'un *Les voyageurs dans l'Empire ottoman [XIVe-XVIe siècles]* (Ankara: TTK, 1991) kitabı gelmektedir. Seyahat güzergâhlarını da içeren bu kaynak aracılığıyla İstanbul veya Anadolu topraklarına gelen ve güvenilir olduğu (resmi görevlendirme durumuna göre) belirlenen seyyahlar tespit edilmiştir. Yerasimos'un incelemesinde yer almayan tarihsel aralık (1600-1699) toplu seyahatname derlemeleri başta olmak üzere ilgili olabilecek diğer kaynaklardan yararlanılarak değerlendirilmiştir (s. 37-43).

Kitabın ikinci bölümünde yer verilen "Seyyahlar ve Batı'dan Doğu'ya kitap kültürü" başlığı altında, Batı'nın Osmanlı topraklarına olan ilgisi ve ziyaret isteği ön plana çıkartılmıştır. Bu çerçevede Batılı seyyahların diplomatlar, Hac ziyareti için gelenler, esirler, tüccarlar, misyonerler, bilim insanları ve maceracılar oluşturduğu vurgulanmıştır (s. 44-45). Yazar aynı bölümde kitap kültürü kavramına ve kitapların seyyahlarla olan ilişkisine yer verirken, Yeniçağ Avrupası'ndaki okuyucu kitlesinin, seyyahların maceralarına duyduğu ilgilinin seyahatname ve kitap yazma konusunda ilgilileri teşvik edici bir rolünün bulunduğu da dikkat çekmektedir (s. 47-52).

Seyyahların tarihsel metinlerden ziyade seyahat öykülerini kaleme aldıklarını belirten yazar, tarihi kaynak değeri taşıyan eserlerin, Osmanlı tarihi ile ilgili literatürde çoğunlukla kullanıldığını öne sürmektedir (s. 53). Kitapta, Osmanlı'ya gelen seyyahlar arasında dilbilimcilerin ve diplomatların da bulunduğu, dil bilimcilerin daha çok sözlük ve dil bilgisi kitaplarının, diplomatların ise diplomatik metinlere dayalı seyahatnamelerinin bulunduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte çalışmada, Osmanlı'da kitap ve kütüphane kültürü ile ilgili olarak daha çok seyahat anıları, günlükler, mektuplar ve bilimsel metinler kullanılmıştır (s. 55-57).

Basımcılık ve Rönesans'ın kitap ve kütüphane kültürü üzerindeki etkilerine de değinilen kitapta, İstanbul'un fethinden sonra Girit'ten Venedik'e gelen ve çoğu kitap kopyalama konusunda uzmanlaşan bilginlerin, Doğu kökenli el yazmalarını kopyalayarak Rönesans'ın başlamasında anlamlı bir rol üstlendikleri vurgulanmaktadır. Kitapta ayrıca basımcılığın etkisiyle sayısı hızla artan kitapların Avrupa'nın farklı yerlerinde kütüphane kurulmasını tetiklediği, kütüphanelerin sadece belli grupların hizmetinde yerler olmanın ötesine geçtiği, toplumsal

aydınlanmanın hız kazandığı belirtilmektedir (s. 62-66). İstanbul'un fethinden sonra İstanbul'dan ayrılan bilim insanlarının yanlarında götürdükleri kitaplarla Batı'ya göçmesi, Yunan bilimi, felsefesi ve edebiyatı ile ilgili eserlerin Latince'ye çevrilmesi, Batı'nın Doğu'dan gelen bilgi akışıyla zenginleşmesine ve gelişmesine neden olmuştur (s. 69-84).

Bilim ve felsefeye olan ilgisiyle bilinen Fatih Sultan Mehmed, seyyahların ifadesiyle beş dil bilen, farklı dillerde yazılmış kitapları takip eden, entelektüel düzeyi yüksek bir kitapseverdi. Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı'da hem kitap hem de kütüphane kültürü gelişmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in kitap ile olan ilişkisi sadece kendi ilgi alanları ile sınırlı olmayıp "teolojiden felsefeye, tarihten coğrafyaya" kadar birçok konuyu kapsamaktadır (s. 83-92). Seyyahlara göre, Osmanlı'da Fatih dönemi ile ön plana çıkan kitap ve kütüphane kültürü, Fatih vefat ettikten sonra devam ettirilememiştir.

Kitabın üçüncü bölümü Osmanlı'da kitap üretimi ve düzenlenmesine ilişkin seyyahların değerlendirmelerini içermektedir (s. 93-150). Bu bağlamda kimi seyyahlar kopyalama yoluyla kitap çoğaltma işinin, kopyalayanın yapacağı değişiklikler nedeniyle kitabın orijinal içeriğine zarar vereceğini tartışırken (s. 97), kimileri kopyalama yerine Avrupa'da hızla yayılan ve Osmanlı'da da azınlıklar tarafından kurulan (ancak kısa sürede kapatılan) matbaalar aracılığıyla kitap basmanın, kopyalama yoluyla geçim yapan insanların işini engelleyeceğini ön plana çıkarır. Benzer görüşlü seyyahlar, Osmanlı hanedanının bilgisiz ya da cahil olduğundan değil, kopyalama yapan ve geçimini bu yolla sürdüren çok sayıda insanın para kazanmasına engel olmamak için basımcılığı onaylamadığını ifade eder (s. 101).

Osmanlı'da kitapların cilt derisinin kalitesi, kullanılan mürekkep, tezhip, hatatların ustalığı gibi faktörler, kitapların seyyahlar nazarında fiziksel olarak çekici bulunmasına neden olmuştur (s. 129-130). Ciltlerinin yansırı Osmanlı'da kitapların dil açısından da zengin olduğu söylenebilir. Osmanlı'nın Arapça, Farsça ve Türkçe'den oluşan çok dilli dünyası kitaplara da yansımıştır. Kopyalanan eserler çoğunlukla bu dillerde yazılmıştır (s. 130-134). 17. Yüzyılın sonlarına doğru seyyahlar tarafından Latin harfleriyle yazılan Türkçe kelimeler, Türkçe sözlükler, Türkçe'den Avrupa dillerine Avrupa dillerinden Türkçe'ye çevrilen kaynaklar dikkat çekmektedir (s. 137-150).

Yazar, incelediği zaman aralığında kitap ticareti (s. 151-171), kitapları satın alma ve sağlama biçimleri gibi özelliklere ışık tutarken söz konusu dönemde

kitapların doğrudan yazarından, yerel marketten ya da eseri kopyalayandan satın alındığını; bunun dışında özel bir kütüphanenin müzayedesinden satın alınarak, bilim ve düşünce insanları arasında paylaşarak ya da savaş ganimeti olarak sağlandığını vurgulamaktadır (s. 171).

15. ve 17. Yüzyıllar arasında Osmanlı'da kitap fiyatları alıcı ve satıcı arasında belirlenmekte olup standart bir fiyatlandırmadan söz edilememektedir. Basılı veya yazma olmasının, cilt kalitesinin, resimlerinin, renklerinin, tezhip detaylarının, konusunun, sayfa sayısının ve biliniyorsa hattatı gibi fiziksel ve içeriksel özelliklerinin, kitap fiyatlarının belirlenmesinde önemli bir rol üstlendiği dikkat çekicidir (s. 184).

Osmanlı'da bilimle uğraşmanın ya da eğitim almanın yalnızca hanedan mensuplarına özgü bir durum olmadığı, padişahların yakınında bulunan hizmetliler için de eğitim ve bilimsel uğraşın önemli olduğuna dikkat çeken seyyahlar, kimi zaman bilimsel kitapların kullanımı konusunda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Yazar bu durumu seyyahların gözlemlerindeki öznelliğe dayandırmaktadır (s. 198).

Kitapta, dini kitapların dışında aritmetik, astroloji, felsefe ve şiir kitaplarının okurların, bilhassa hanedan üyelerinin, ilgisini çektiği vurgulanırken (s. 197-207) okuma eyleminin çeşitli mekanlarda gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Saraylar, medreseler, kahvehaneler ve sokaklar okuma etkinliklerine mekân oluşturan yerler olarak belirtilmektedir (s. 205-214). Yazar, saray kütüphanelerini görme deneyimi yaşayan seyyahların farklı roller (saray hekimliği gibi) ya da özel izinlerle ilgili kütüphaneleri gözlemlediklerini belirtmektedir. Seyyahların aktarımına dayalı bilgilere göre, bugün Fransız Ulusal Kütüphanesinde bulunan kitaplardan bazıları Osmanlı saray kütüphanesinden kaçırılmıştır (s. 213-214).

Seyyahların gerçekte “Yunan mirası” olarak gördükleri saray kütüphanelerinde Yunanca ve Latince eserlerin sayıca fazla oluşu dikkat çekicidir. Saraylar dışında bilim insanı ve koleksiyoncuların ilgi duyduğu özel kütüphanelerde de çok sayıda kitabın bulunduğu ve bunların Osmanlı coğrafyasındaki yaygın dillerde (Arapça, Farsça ve Türkçe) yazıldıklarına dikkat çeken seyyahlar, aydın sıfatıyla anılabilecek kişiler dışında, azınlıklar dahil, Osmanlı'daki halkların kitap okumaya yeterince ilgi göstermediğini aktarmışlardır (s. 217).

Seyyahlar dini kaynakların yer aldığı ve korunduğu cami, kilise ve manastırlarda da el yazmaları başta olmak üzere çok sayıda kitabın bulunduğunu ancak bunların da tüm halkın erişimine açık olmadığını belirtmişlerdir (s. 215-219).

Kitap kapsamında değerlendirilen eserlerin dönemsel olarak İstanbul'un fet-hini izleyen bir süreci kapsıyor olması, Osmanlı'nın kitap ve kütüphane ile ilişkisi-nin sarayın, aydınların ve imparatorluğun yönetiminde etkin rolü bulunan devlet ve din adamlarının kitaplara ve kütüphaneye bakışı çerçevesinde şekil almasına neden olmuştur. Dönemsel incelemesinde yazar, ulaştığı bulguları üç ana başlık altında değerlendirmektedir (s. 224-236): Kitap üretimi ve düzenlenmesi, Kitap kullanımı ve ticaret, Okuma kültürü ve kütüphaneler.

Yazara göre Batılı seyyahların ilgisini en çok çeken konular, kopyalama, ba-sımcılık, kitap ticareti ve dile ilişkindir. Osmanlı'da kitap üretimi bağlamında kopyalama yoluyla çoğaltmanın ön plana çıktığı vurgulanmaktadır. Seyyahlara göre elyazması kitapların fiyatları çok yüksektir. Seyyahlar, Osmanlı'da kitap fi-yatlarını daha makul seviyelere indirecek basımcılığa, dini, ekonomik ve siyasi nedenler karşı çıkılmasını, azınlıkların basımcılık lehine olan girişimlerinin kısa sürede sonlandırılmasını çoğu kez sorgulamışlardır (s. 229). Daha özet bir ifadeyle, basımcılığa çeşitli nedenlerle karşı çıkan Osmanlı İmparatorluğu, basımcılığın yaygınlaştığı coğrafyalardan gelen seyyahların tepkisini çekmiştir.

Seyyahlar bir şekilde kendileri için veya başkaları adına, her türlü kitabı ara-mışlar, aralarında ihtiyaçları olanları seçmişler, bazen de fiyatına bakmaksızın sa-tın almışlar ve ülkelerine götürmüşlerdir (s. 226). Yazarla hemfikir olarak bunun, Doğu bilgisini Batı'ya taşımak amacı doğrultusunda seyyahların planlı bir girişimi olduğu söylenebilir.

Osmanlı'da kitaba ve kâğıda duyulan saygı seyyahlar tarafından dini temellere dayandırılmıştır (s. 122-126 ve s. 225). Seyyahlara göre kimi zaman hediye aracı olarak ta kullanılan ve önemli değerler atfedilen kitaplar, okuma yazma bilmeyen sıradan insanlar üzerinde kötü amaçlarla kullanılabilir (s. 226).

Kitapta ön plana çıkarılan bilgiler Osmanlı'da dil ve edebiyat, kültürel ve sosyal yaşam gibi pek çok konu hakkında fikir verici niteliktedir. Toplumsal bi-rer örgüt olarak kütüphanelerin, bileşeni olduğu toplumun sosyal, kültürel, si-yasi ve ekonomik yapısından bağımsız düşünülemediği açıktır. Bu bağlamda kitap, dönemin mevcut koşullarıyla kitap ve kütüphane kültürünü ilişkilendiren birincil gözlem verilerine dayalı olarak, Osmanlı'nın altın çağında kütüphane-lerin mevcut durumu ve olgunlaşmasıyla ilgili sürecin anlaşılmasına da katkı sağlamaktadır.

Kitabın odaklandığı tarihsel aralık (1453-1699) Batı'da matbaanın aktifleş-tiği ve etkilerinin hızla görülmeye başlandığı, düşüncenin özgürleştiği, araştırma

yöntemlerinin sorgulandığı, Rönesans ve Reform etkisinin yaygınlaştığı, kütüphanelerin toplumsallaştığı ve bilginin gücü elinde bulunduranların tekelinden çıkartıldığı bir dönemi kapsamaktadır. Böylesi bir tarihsel incelemede Batı'nın kitap ve kütüphane kültürüne ilişkin durumunun Osmanlı ile karşılaştırmalı analizinin yapılması, çalışmanın kapsamını zenginleştirebilirdi. Bu öneri, uzantı niteliği taşıyan farklı araştırmalar açısından değerlendirilmeye değer görülmektedir.

Semanur Öztemiz

Hacettepe Üniversitesi